

ARKEOLOGGRUPPEN AB RAPPORT 2020:12

ARKEOLOGISK UNDERSÖKNING
I FORM AV SCHAKTNINGSÖVERVAKNING

Gruvområden och "Södra gruvans" gamla gruvby i Malmtorp

L2012:8596, L2012:9568, L2020:1227

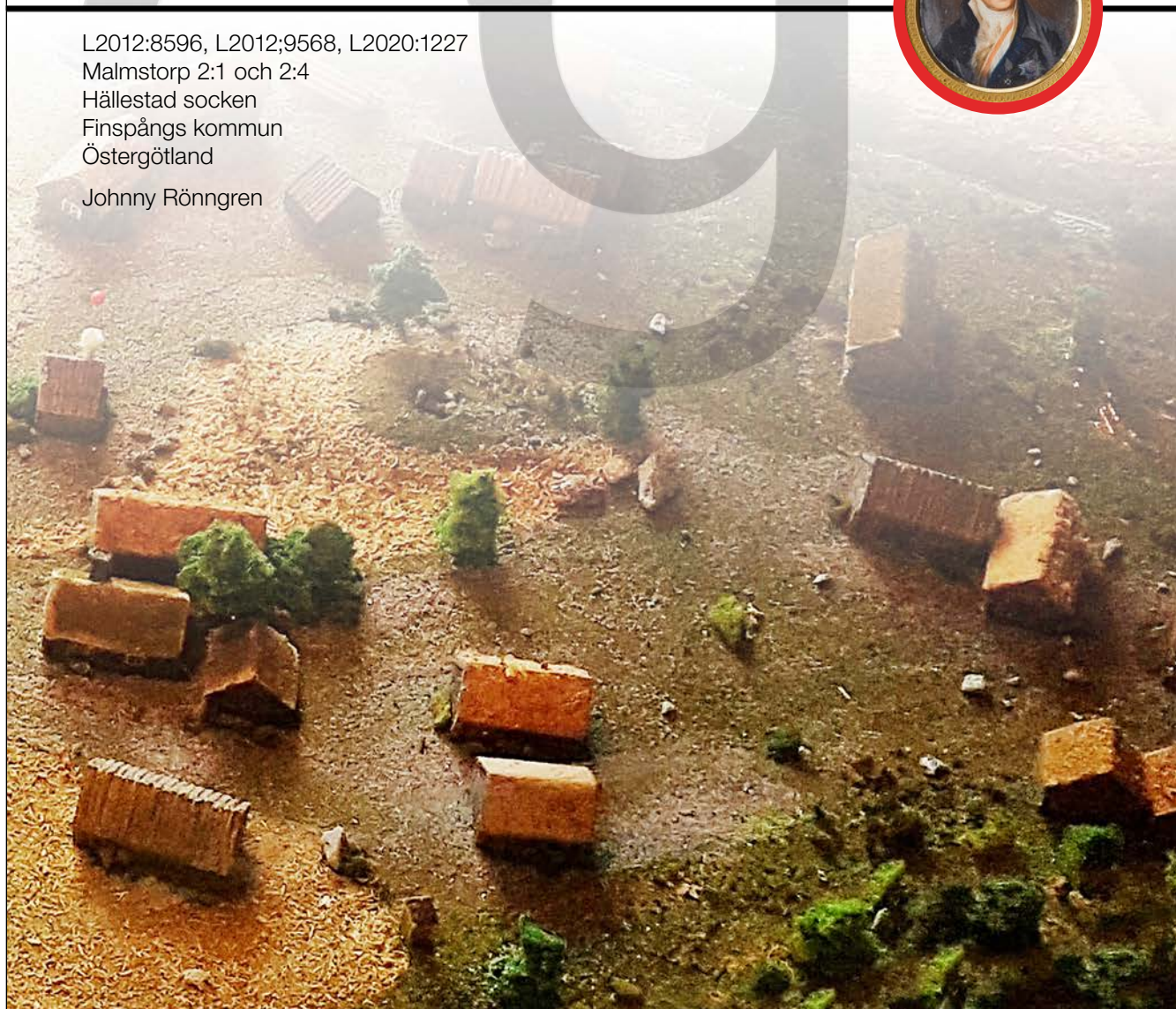
Malmtorp 2:1 och 2:4

Hällestad socken

Finspångs kommun

Östergötland

Johnny Rönngren

ARKEOLOGGRUPPEN I ÖREBRO AB

Radiatorvägen 11, 702 27 Örebro

Telefon 019-609 04 10

www.arkeologgruppen.se

arkeologgruppen@arkeologgruppen.se

Översigtskarta över Östergötlands län med platsen
för schaktningsövervakningen markerad i rött.

© 2020 Arkeologgruppen AB
Arkeologgruppen rapport 2020:12

Författare Johnny Rönngren

Kvalitetsgranskning Helmut Bergold

Grafisk form Nina Balknäs

Omslagsfoto I "gruvstugan" i L2012:9568 fanns en modell över den i kulturmiljöregistret oregistrerade gruvbyn.

Foto Arkeologgruppen AB om inte annat anges i figurtexten.

Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriet Dnr R50223371_200001

ARKEOLOGGRUPPEN AB RAPPORT 2020:12

ARKEOLOGISK UNDERSÖKNING
I FORM AV SCHAKTNINGSÖVERVAKNING

Gruvområden och "Södra gruvans" gamla gruvby i Malmtorp

L2012:8596, L2012:9568, L2020:1227

Malmtorp 2:1 och 2:4

Hällestad socken

Finspångs kommun

Östergötland

Johnny Rönngren

Lst dnr 431-13427-2019

Tekniska och administrativa uppgifter

Län	Östergötland
Kommun	Finspång
Landskap	Östergötland
Socken	Hällestad
Fastigheter	Malmstorp 2:1 och 2:4
Fornlämningsnummer	L2012:8596, L2012:9596, L2020:1227
Lämningsstyp	Gruvområde, lägenhetsbebyggelse
Datering	Historisk tid
Typ av undersökning	Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning
Länsstyrelsens beslutsdatum	2019-10-18
Länsstyrelsens diarienummer	431-13427-2019
Uppdragsnummer i Fornreg	201901300
Arkeologgruppens projektnummer	2018_60
Projektledare	Johnny Rönngren
Fältpersonal	Johnny Rönngren
Undersökningstid	2019-11-04
Undersökt yta	51 m ²
Inmätningsteknik	DGPS
Koordinatsystem	SWEREF 99 TM
Höjdsystem	RH 2000

Arkiv

Arkivmaterial förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Digitalt arkiv

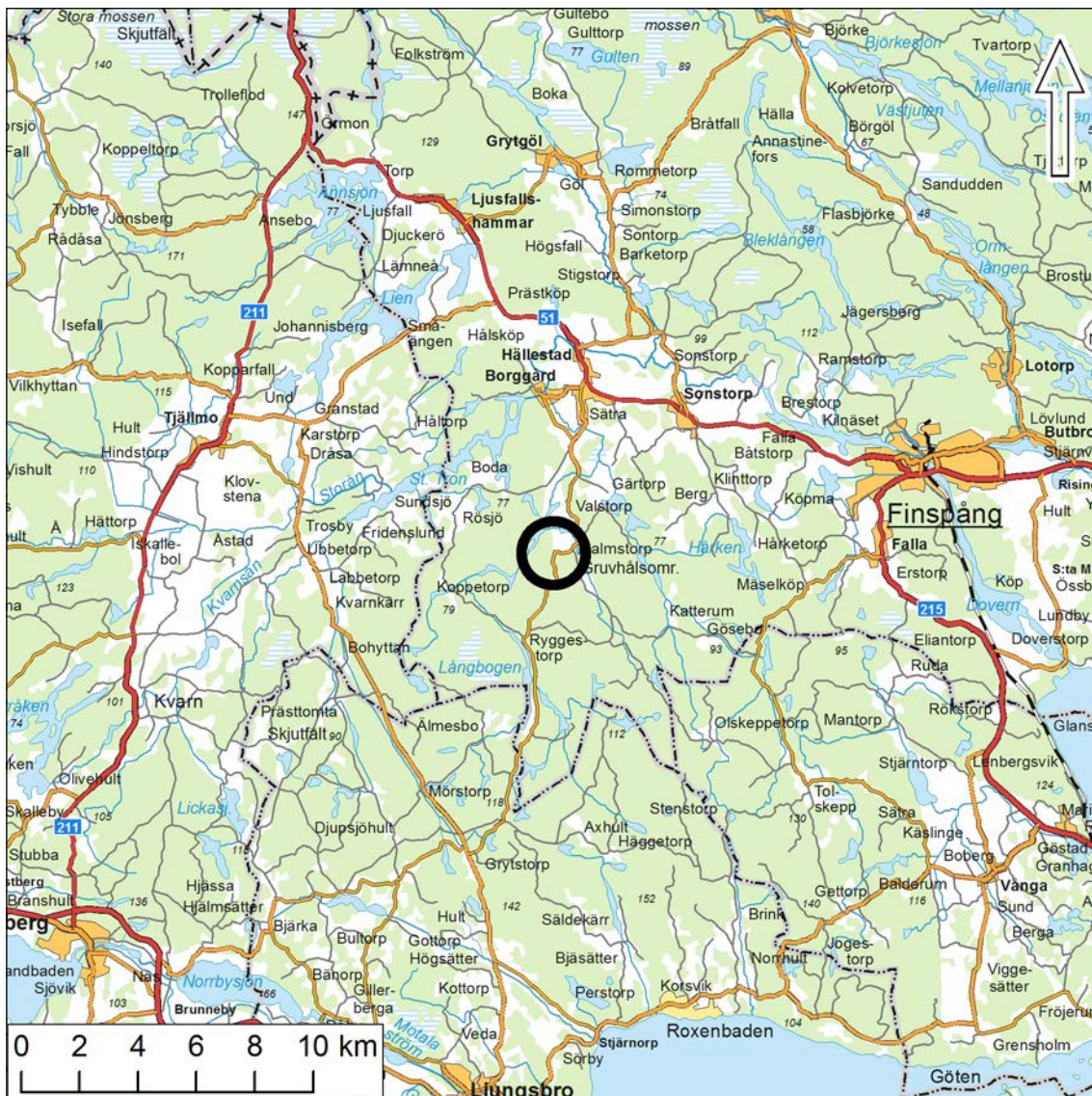
Digitala data förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Fynd

Inga fynd gjordes.

Innehållsförteckning

Tekniska och administrativa uppgifter	4
Innehållsförteckning	5
Sammanfattning	5
Inledning	5
Bakgrund och kulturmiljö.....	7
Syfte och målgrupper.....	9
Metod och genomförande.....	9
Resultat.....	10
L2012:8596 (Hällestad 29:1)	
– gruvområde ”Brogruvan” och ”Bykgruvorna”	12
L2012:9569 (Hällestad 272:1) – gruvområde ”Storgruvan”.....	14
L2020:1227 Lägenhetsbebyggelse ”Södra Gruvans gamla gruvby”.....	16
Tolkning.....	20
Utvärdering av resultaten i förhållande till undersökningsplanen	21
Referenser	22
Tryckta källor	22
Kartor och arkivmaterial	22
Bilagor	23
<i>Bilaga 1. Schakttabell</i>	23

Figur 1. Karta över Östergötlands bergslag med platsen för undersökningen i Malmstorp markerad med svart cirkel. Skala 1:250 000.

Sammanfattning

Då en markkabel skulle grävas ned inom två gruvområden (L2012:8596 och L2012:9569) i Malmstorp, i Hällestad socken i Finspångs kommun utfördes en arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning. Gruvområdena var registrerade i kulturmiljöregistret som övrig kulturhistorisk lämning, men dess antikvariska bedömning kom att ändras till fornlämning, då de utifrån skrifer och kartmaterial är äldre än år 1850. Inom gruvområdena grävdes fem schakt. I L2012:8596 utgjordes schaktet av utfyllnadsmassor, då ett gruvhål som legat invid vägen fyllts igen under 1940-talet varefter en parkering till en vandringsled runt gruvområdet anlagts under sent 1900-tal.

Även inom L2012:9569 var marken utfylld där schaktning utfördes i tomtmark. Troligen var utfyllnaden gjord i syfte att skapa en jämn marknivå inom tomten. Två schakt grävdes i befintlig vägkant varvid rester efter äldre väglager kunde konstateras i form av krossad malmsten.

Vid fältarbetet noterades att det förekom bebyggelselämningar sydöst om gruvområde L2012:9569 varefter en justering av lämningens yta utfördes.

I samband med fältarbetet och vid kartstudier konstaterades en tidigare oregistrerad gruvby i direkt anslutning till gruvområde L2012:8596, vilken bedömdes utgöra en fornlämning.

Inledning

I samband med att Vattenfall Eldistribution AB skulle utföra markarbeten i form av nedläggning av elkabel genomförde Arkeologgruppen AB en arkeologisk undersökning i form av en schaktningsövervakning. Den sammanlagda sträckan för undersökningsområdet var 280 meter långt och passerade genom två gruvområden, L2012:8596 och L2012:9596 i Malmstorp, Hällestad socken. Schaktningsövervakningen utfördes den 4 november 2019 och bekostades av Vattenfall Eldistribution AB.

Figur 2. Lämningsskildern inom Malmstorp utgörs främst av gruvhål, vilka löper i två malmstreck. Den aktuella undersökningen utfördes inom två gruvområden som daterades till 1600- och 1700-tal. Skala 1:10 000.

Bakgrund och kulturmiljö

*"Mycken järnmalm har fordom på denna gårdens ägor blifwit uptagen, därom flere gruföpnningar, såsom Storgrufwan, Smegrufwan, Bredgrufwan och Algrufworne, jämte de ansenlige varphögarne vittna ...
... berättelser finnas att i Bredgrufwan ännu varit tillgång på god malm wid dess ödeläggande i krigstiden 1718. Således underligt att denna fattiga Bergslag på så lång tid ej gripit sig an med mera alfwär."*

Malmstorp den 20 september 1786
Math: Wallberg (LMS 1785:3)

Med detta förvånade konstaterande avslutas Lantmätarens beskrivning över gården Malmstorps ägor, som då ägdes av Jean Jaques De Geer. Före honom hade Lois de Geer en gång påbörjat gruvdriften på gårdens ägor. Malmstorps frälsehemman var beläget omkring 6 kilometer söder om sockenkyrkan i Hällestad samhälle, och utgör en del i Östergötlands Bergslag. Därmed domineras den omgivande lämningsbilden av gruvor med tillhörande små- och storskaliga industrier i form av hyttor, blästbruksanläggningar, kalkugnar, milor, kolarkojor och gruvhål och åter gruvhål där dateringen huvudsakligen står att finna i historisk tid.

Inom Malmstorps ägor finns två malmstreck (med järnmalm) där bebyggelsen växt fram kring dessa. Vid den aktuella undersökningen har schaktningsovervakningen utförts i det västra, vilket även är det senast brutna malmstrecket. Detta inkluderar gruvområdena L2012:8596 och L2012:9596 som ligger med 100 meters avstånd mellan varandra i nordnordöstlig-sydsvästlig riktning. Gruvområde L2012:8596, även kallat Storgruvan, finns avritad på kartor redan år 1692 (RAK 1692). Den upptäcktes år 1647 och drevs av Lois De Geer (Broocman 1760: 418). Bykgruvorna och Brogruvan, som gruvområde L2012:8695 kallas, var yngre och började brytas år 1748 och övergavs efter sex år, då dess malmkvalitet inte var tillräckligt god.

Under 1940-talet fylldes det södra av de tre gruvhålen igen då det utgjorde en trafikfara. Under senare delen av 1900-talet har även en parkering anlagts som täcker gruvområdets södra halva.

Området kring Storgruvan (L2012:9596) utgörs idag av en gård med äldre bebyggelseinslag. Från tiden kring gruvdriften finns endast en byggnad bevarad, den så kallade Gruvstugan, som användes som bostadshus åt gruvfogden, arbetsfolk och senare som torp. Idag nyttjas byggnaden som ett informationscentrum och samlingslokal där man med ideella krafter bildat ett friluftsmuseum med en vandringsled runt Malmstorp och de intilliggande Åsebrogruvornas gruvhål och övriga industrilämningar för att levandegöra bygdens historia.

Figur 3. Karta från år 1692 som visar Storgruvan med två mindre gruvhål mot söder Längst ned i bild syns den stora varphögen som dominerar platsen (RAK 1692).

Figur 4. Inne i den så kallade Gruvstugan finns äldre kartor, skisser, modeller och informationsblad som berör gruvdriften i Malmtorp och Åsebro. Foto från farstun.

Syfte och målgrupper

Syftet med undersökningen var att med ett vetenskapligt arbetssätt undersöka, dokumentera och tolka de arkeologiska lämningar som eventuellt skulle påträffas vid schaktningsövervakningen.

Metod och genomförande

Uppdraget innebar att utföra en arkeologisk schaktningsövervakning längs den berörda ytan för undersökningsområdet där kabeln skulle nedgrävas. Det innebar att en arkeolog övervakade ledningsgrävningen som skedde skiktvis med grävmaskin ner till planerat schaktdjup. Schaktet och eventuella anläggningar skulle dokumenterats. Dokumentationen skedde genom digital inmätning och skriftliga beskrivningar; till dem knöts digitala fotografier. Inmätning skedde med handhållen GPS.

I samband med fältarbetet bedömdes att markingreppet var av sådan ringa omfattning att fem sökschakt kunde grävas istället för att följa med längs hela sträckan. Undersökningsområdet delades in i tre delar:

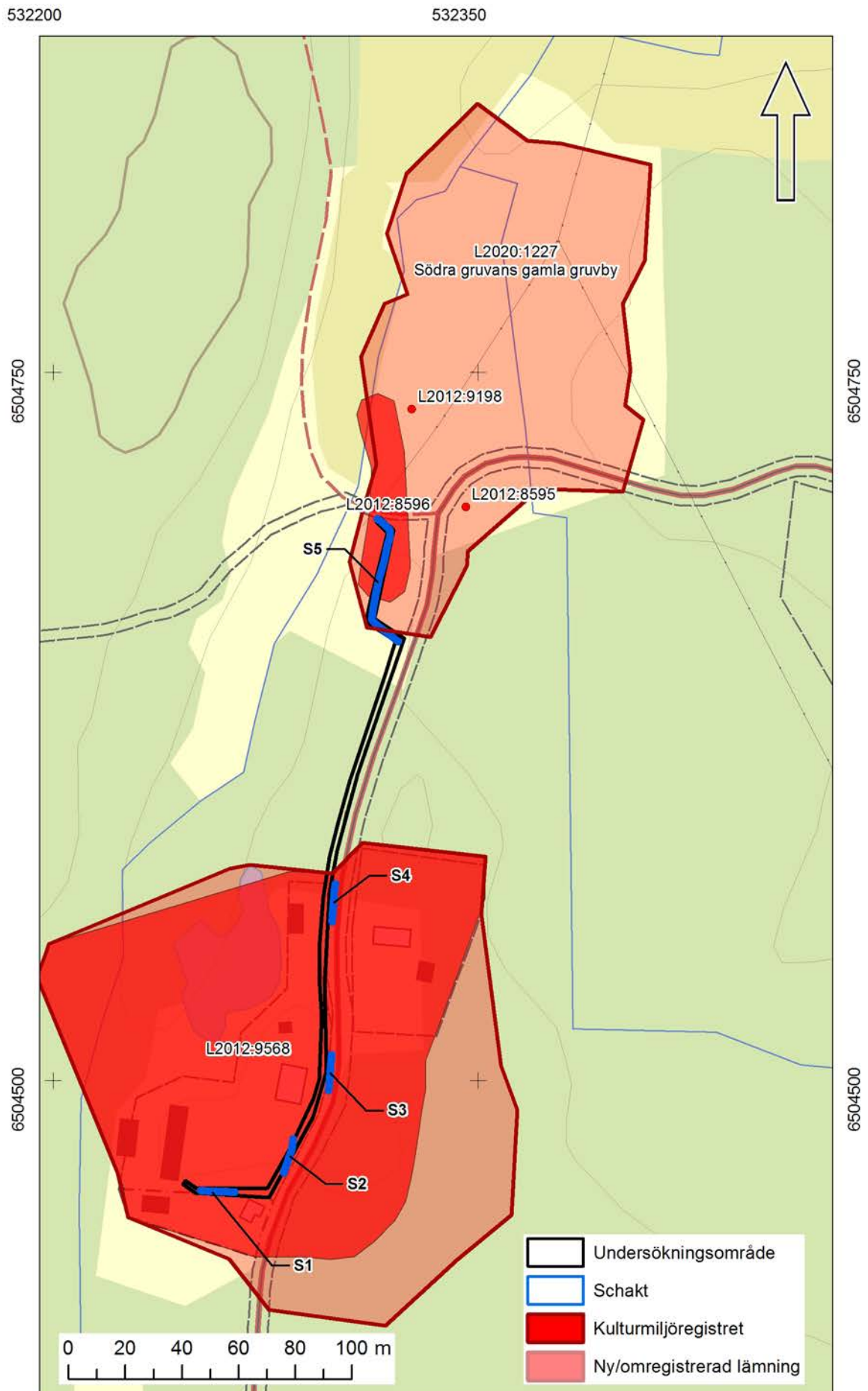
- *Parkeringen inom L2012:8596 omfattade schakt 5. Då osäkerhet rådde om vad som fanns under parkeringen, grävdes ett schakt som omfattade hela parkeringen.*
- *Grusvägen inom L2012:9569, omfattade schakt 2, 3 och 4. Tre schakt grävdes för att fastställa vägens stratigrafi.*
- *Tomtmark inom L2012:9569, omfattade schakt 1- Schaktet grävdes på en infartsväg invid äldre gruvhål.*

Figur 5. Schaktarbete vid schakt 4 inom L2012:9568. I schaktet påträffades ett lager med krossad malmsten som nyttjats som vägmaterial. Foto från norr.

Resultat

Det arkeologiska fältarbetet resulterade i att en ny lämning i form av en gruvby vid namn "Södra gruvan" (lägenhetsbebyggelse) påträffades. Vidare omvärderades den antikvariska bedömningen hos de undersökta gruvområdena till att bli fornlämning.

Lnr	Typ	Beskrivning	Antikvarisk bedömning
L2012:9569	Gruvområde	Område, ca 170x100 m (N-S) bestående av 3 gruvhål, område med slagghvarp och en mängd större malmvarp, en större mängd husgrunder, uppförda vid och på malmvarpen. Största gruvhålet "Storgruvan 60x40 meter, vattenfylld.	Fornlämning
L2012:8596	Gruvområde	Två gruvhål, 5–6 m diam vattenfyllda, med 8 meters avstånd. Söder om traktorväg är igenfyllt gruvhål och anlagd parkering.	Fornlämning
L2020:1227	Lägenhetsbebyggelse	190x90 meter i nordnordöstlig-sydsydvästlig riktning. Belägen i västslutning med en bäck i dess västra begränsning. Övertorvade stensyllar synliga i kuperade terrängen, huvudsakligen i sydöstra området kring gruvhål och bäck.	Fornlämning

Figur 6. Plan med de schakt som grävdes inom undersökningsområdet och de lämningar som berördes. Skala 1:2 000.

Figur 8. Schakt 5 inom gruvområde L2012:8596 som utgjordes av ett igenfyllt gruvhål med en grusad parkering anlagd ovanpå. Foto från nordväst.

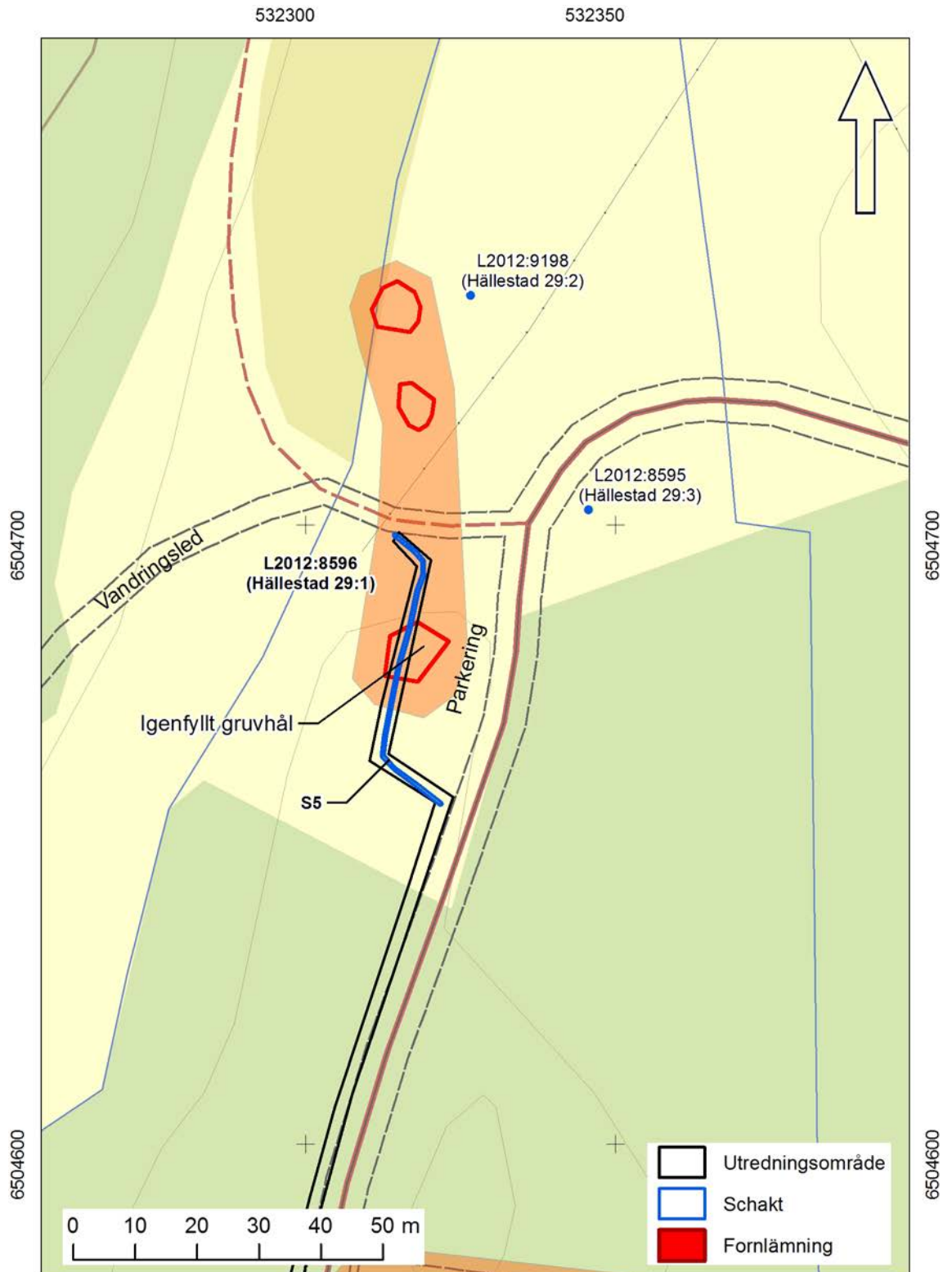

Figur 9. I schakt 5 påträffades bärlager överst med malmsten i botten. Foto från söder.

L2012:8596 (Hällestad 29:1) – gruvområde "Brogruvan" och "Bykgruvorna"

Gruvområdet delas i mitten av en mindre traktorväg där den norra delen är bevarad med synliga gruvhål. Söder om traktorvägen är gruvhålet igenfyllt då den ansågs utgöra en trafikfara. Under sent 1900-tal har även en parkering anlagts för besökande till Gruvstugan och dess vandringsled, vilken täcker gruvområdets södra halva.

Inom gruvområdet grävdes ett schakt om 48 meter med ett djup om 0,6 meter. Hela schaktet var täckt av väggrus och bärlager till parkeringen. I schaktets botten påträffades ett lager med malmstenar vid 0,4–0,5 meters

Figur 7. Schaktplan för schakt 5. Enbart gruvområdets norra del är bevarad. I söder finns ett igenfyllt gruvhål och en grusad parkeringsplats. Skala 1:1 000.

djup längs en sträcka om 30 meter. I schaktets södra ände påträffades berg i dagen vid 0,1–0,2 meters djup. Då gruvområdet kan dateras till att vara äldre än år 1850 innebär det att den antikvariska bedömningen ändras från övrig kulturhistorisk lämning till fornlämning (se Broocman 1760:418).

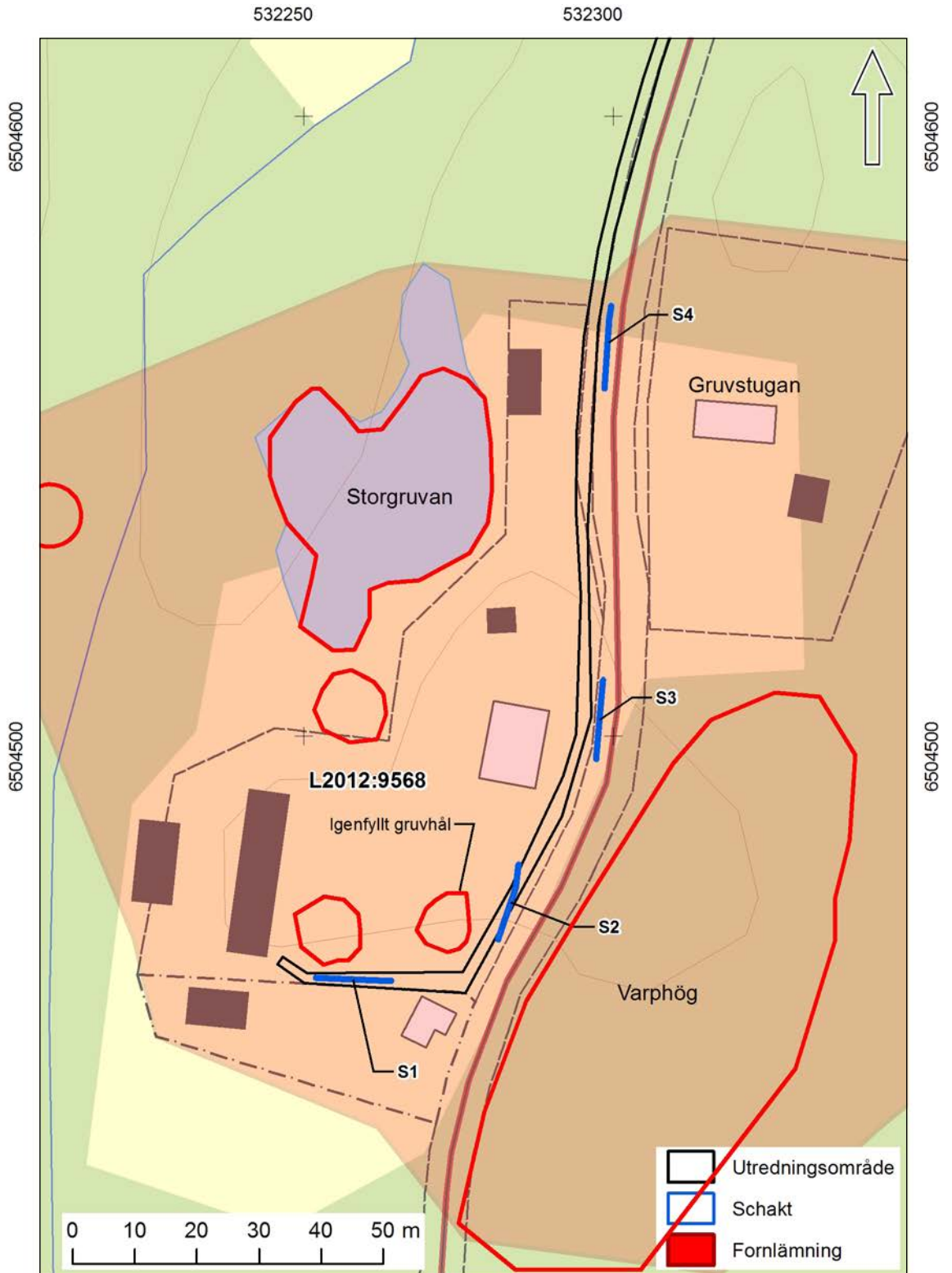
L2012:9569 (Hällestad 272:1) – gruvområde "Storgruvan"

Gruvområdet utgjordes av ett större gruvschakt med intilliggande mindre gruvhål. Storgruvan upptäcktes år 1647 och övergavs under tidigt 1700-tal varefter ytterligare försök att öppna gruvan gjordes under 1700-talet. Inom gruvområdet har, enligt kartor från 1600–1800-talet (RAK 1692, LMS 1785, LMS 1850), bebyggelse funnits med arbetsbostäder och ekonomibyggnader. I områdets södra del, öster om vägen finns en 100×40 meter stor varphög som var 6 meter hög på vilken ett flertal byggnadslämningar kan observeras.

Idag finns en gård med bostadshus inom gruvområdet, uppdragets bakgrund var att gräva ned markkabel till just denna gård.

Inom gruvområdet grävdes fyra schakt (S1, S2, S3, S4) där schakt 2, 3 och 4 grävdes i den befintliga vägkanten. I schakt 4 utgjordes lagerföljden av modernt väggrus med ett äldre gruslager i botten som utgjordes av upp till 0,05 meter krossad malmsten. I schakt 3 överlagrade det moderna väggruset ett lager matjord som låg ovanpå berghäll.

Figur 10. Schaktplan inom L2012:9568. Gruvområdet domineras av gruvhål väster om vägen och en stor varphög på den östra sidan.

Figur 12. Utanför gruvområdet sydvästra begränsning kunde ytterligare husgrunder påträffas varför lämnings yta kom att revideras i samband med uppdraget. Foto från sydöst.

Schakt 1 och 2 grävdes invid ett äldre gruvhål där gruvhålet invid schakt 2 blivit igenfyllt. I båda schakten fanns under det moderna väggrusmaterialet 0,1–0,5 meter stora malmstenar. I schakt 2 påträffades berg vid 0,5 meters djup.

I samband med fältarbetet noterades att det fanns husgrunder utanför gruvområdets gräns. De utgjordes av delvis synliga husgrunder med stensyllar, anlagda på berghällar och en kallmurad brunn, som påträffades sydväst om gruvområdets lämningsyta. I lämningsbeskrivningen omnämns husgrunderna och sannolikt har lämningsområdet helt enkelt blivit för litet för att omfatta hela området med husgrunderna. Bebyggelsen finns synlig i kartorna från år 1785 och 1850 (LMA:1785 1850). I samband med det aktuella arbetet kom därför lämningsytan att utökas i sydväst.

Då gruvområdet kan dateras till att vara äldre än år 1850 ändras den antikvariska bedömningen till fornlämning.

L2020:1227 Lägenhetsbebyggelse "Södra Gruvans gamla gruvby"

Inför fältarbetet noterades i samband med kartstudierna att det, omedelbart norr om gruvområde L2012:8596, förekom en oregistrerad torpbebyggelse som legat samlad inom en yta om 190×90 meter i nordnordöstlig–sydsydvästlig riktning (LMA:1785 1850). Enligt laga skifteskartan fanns år 1850 omkring 30 byggnader inom ytan (LMS 1850). Bebyggelsen finns markerad även på 1785 års karta där ytan benämns som "Byggningstomter och täppor för Torparne" (LMS 1785). I husförhören kallas platsen för "Södra grufvan" och under åren 1776-1790 finns ett hundratal personer skrivna på platsen, främst barn till arbetar- och torparfamiljerna (Hällestad kyrkoarkiv 1776–1790:545ff). Torparna var bland annat sysselsatta med arbete på gruvan och i

Figur 15. Del av L2012:8596 och L2020:1227. I bilden syns Brogruvornas två gruvhål och rester av övertorvade husgrunder. Foto från norr.

skogarna. Under tidigt 1900-tal övergavs torpbebyggelsen. Denna bebyggelse finns även uppmärksammas i Gruvstugans informationscentrum, där den ingår i en modell över gruvområdet baserad på Laga skifteskartan år 1850 samt med fotografier och levnadsteckningar över de boende.

Området utgörs idag av betesmark med delvis synliga husgrunder, för det mesta av övertorvade stensyllar. Synliga husgrunder förekommer främst i områdets sydvästra del i nära anslutning till gruvhålen, bäckfåran och en ås där potatisgrop L2012:9198 påträffas. De registrerade "potatisgroparna" L2012:9198 och L2012:8595 ingår inom torpbebyggelsens kontext och dess antikvariska bedömning ska därför också vara samma.

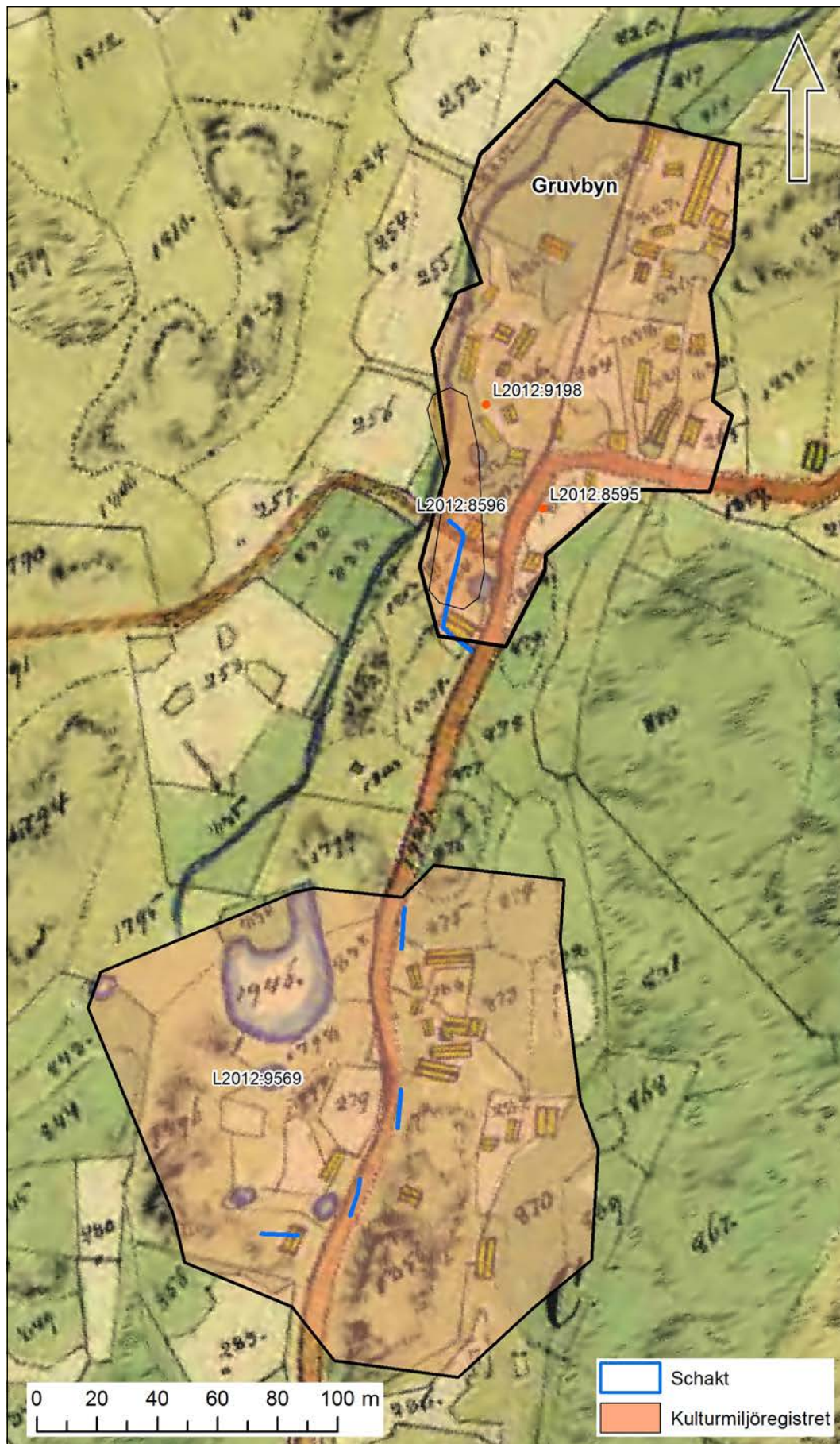
Då gruvbyn utifrån kart- och arkivmaterial kan dateras till 1700-tal och synliga husgrunder förekommer inom ytan registrerades lämningen som lägenhetsbebyggelse och bedöms antikvariskt utgöra en fornlämning.

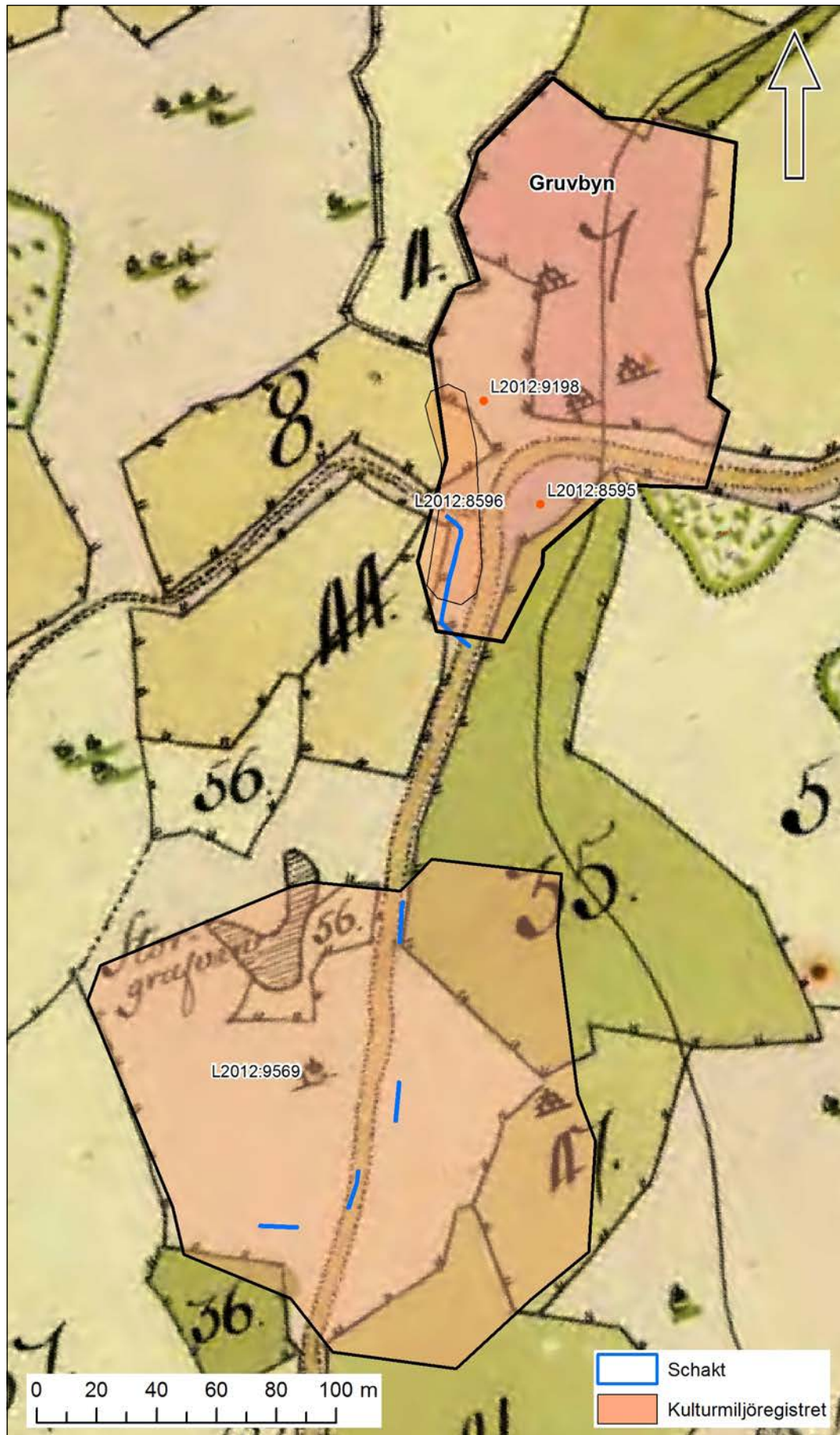
Figur 16. Två potatisgropar (L2012:8595), nedgrävda i en varphög, som befinner sig inom lämningens ytan för gruvbyn. Foto från söder.

Figur 17. Igenrasad potatisgrop (L2012:9198) som påträffas på åschrön inom lämningens ytan för gruvbyn. Foto från nordöst.

Figur 13. I Laga skifteskartan från år 1850 syns ett myller av hus i olika storlekar som vuxit fram i gruvbyn (L2020:1227). Vid denna tid hade gruvdriften upphört och torparna livnärde sig inom andra näringar. Skala 1:2 000.

Figur 14. I storskifteskartan från år 1785 syns gruvbyn (L2020:1227) markerad. Då gruvdriften var igång livnärde sig torparna som arbetskraft i gruvorna och i skogen. Notera även att bebyggelse finns utritad inom östra delen av gruvområde L2012:9568. Skala 1:2 000.

Tolkning

Vid schaktningsövervakningen grävdes fem schakt inom gruvområdena. I det norra gruvområdet L2012:8596, i schakt 5, påträffades lager med malmsten längs en sträcka om 30 meter från schaktets norra ände. Sannolikt utgörs malmstenarna av ursprungliga varp- och skrädstenshögar som omgivit ett gruvhål och därefter kommit att nyttjas som utfyllnad och utjämningsmaterial i samband med att gruvhålet fylldes under 1940-talet. I samband med att en parkering anlagts under sent 1900-tal har marken ytterligare jämnats till innan den fyllts med bärlager och grus.

I gruvområdet L2012:9586, i nära anslutning till ett bostadshus, grävdes två schakt (S1 och S2). Båda schakten grävdes invid två äldre gruvhål, varav det ena var igenfyllt, där det observerades att de båda gruvhålen omgavs av ett lager med malmstenar. Sannolikt har stora delar av bostadstomten påverkats genom utfyllning och utjämnning för att skapa en enhetlig marknivå. Vidare har material även bortforslats, då fundament eller lämningar efter exempelvis vandringar och vinschanordningar, som enligt 1692 års planer ska ha funnits på platsen, inte kunde observeras.

Inom schakt 3 och 4, vilka grävdes i en befintlig väg, påträffades äldre gruslager som visade att man nyttjat krossad malmsten som väggrusmaterial.

Den nypåträffade gruvbyn L2020:1227 har tidigare varit lokalt känd, men inte varit registrerad i kulturmiljöregistret. Bebyggelsen har funnits mellan 1700- och sent 1800-tal, där de boende i hög grad varit knutna som arbetskraft till gruv- och skogsindustrin. Dyliga lämningar efter gruvbyar påträffas ofta i anslutning till gruvor som krävt en stor fast bosatt arbetskraft. I detta fall har torpbebyggelsen dessutom kommit att leva kvar långt efter gruvornas övergivande och därmed fått en förändrad karaktär vad gäller de boende och deras försörjning.

Utvärdering av resultaten i förhållande till undersökningsplanen

Syftet med undersökningen var att med ett vetenskapligt arbetssätt undersöka, dokumentera och tolka de arkeologiska lämningar som eventuellt skulle påträffas vid schaktningsövervakningen.

Arbetet resulterade i att den antikvariska statusen hos samtliga berörda, registrerade gruvområden omvärderades till att bli fornlämningar, då de utifrån kartmaterial kunde dateras vara äldre än år 1850. I ett fall föreslås gruvområdet "Storgruvan" (L2012:9569) utvidgas cirka 20–30 meter österut, då bebyggelse lämningar tillhörande gruvan påträffades utanför gruvområdets ursprungliga yta.

I samband med schaktning påträffades främst lager som härrörde från igenfyllning och markberedning av gruvområdena i sen tid. Det observerades också att krossat malmgrus nyttjats som vägmateriäl, troligen under gruvans verksamhetstid fram till modern tid.

I samband med kartstudier inför fält observerades att det fanns en oregistrerad lägenhetsbebyggelse bestående av en gruvby, kallad Södra Grufvan i husförhör, vilken registrerades som fornlämning, då den förekommer i arkiv- och kartmaterial från 1780-talet.

Referenser

Tryckta källor

Broocman, C.F. 1760. *Beskrifning Öfwer the I Öster-Götland Befintlige Städer, Slott, Sokne-Kyrkor, Soknar, Säterier, Öfwer-Officers-Boställen, Jernbruk och Prestgårdar, med mera.* Norrköping.

Kartor och arkivmaterial

HISTORISKA LANTMÄTERIAKTER

Kommerskollegium. Riksarkivet depå Marieberg.
Hällestad gruva 1, 1692. Östergötlands län N:o 1

Lantmäteristyrelsens arkiv
Storskifte, Valstorp nr 1-2. 1785. Akt: D39-117:1
Laga skifte, Valstorp nr 1-2. 1850. Akt: D39-117:2

ARKIV

Husförhörslängder för Hällestad socken, Östergötland
År 1776-1790:545, Hällestad församlingsbok.

Bilagor

Bilaga 1. Schakttabell

Snr	Storlek/m	Djup/m	Beskrivning
1	12	0,7	Schakt i infartsväg. Väggrus 0,15 meter, därunder lös packad malmsten med 0,1-0,5 meter stora stenar.
2	13	0,5	Schakt i befintlig väg. Väggrus 0,15 meter, därunder malmsten 0,1-0,5 meter stora. Berg i dagen i schaktbotten.
3	13	0,4	Schakt invid befintlig väg. Väggrus 0,15 meter, därunder matjord. Berg i dagen i botten.
4	14	0,7	Schakt i befintlig väg. Väggrus 0,15, därunder äldre lager med väggrus bestående av krossad malmsten <0,05. I botten grusig och gulfärgad morän.
5	50	0,6	Schakt i parkering. Väggrus och bärlager 0,4-0,5 meter, därunder malmsten <0,1 meter stora längs en sträcka om 30 från schaktets norra ände. I schaktets södra ände påträffas berg i dagen vid 0,1 meters djup.

Arkeologgruppen AB

RAPPORT 2020:12

